

**De artikelen van de samenkomst te Wezel,
3 November 1568.**

In de volgende bladzijden wordt een afdruk gegeven van de punten of artikelen, den kerkedienst betreffende, die in 1568 door een aantal kerkedienaren uit Nederland noodig of nuttig geoordeeld zijn, en die den 3^{en} November van dat jaar te Wezel door betrekkelijk velen zijn geteekend. Aan dit actestuk kan geene enkele bijlage worden toegevoegd; want er schijnt niets meer over te zijn, althans er is nooit iets bekend geworden, van brieven, notulen of andere bescheiden, op de samenkomst van Wezel betrekking hebbende. Daarentegen is de hoofdzaak en de slotsom van het daar verhandelde des te beter bekend; want het officieele stuk, dat te Wezel ter tafel lag, met al de eigenhandige onderteekeningen die er toen of later onder geplaatst zijn, is tot nu toe bewaard gebleven.

Wat er in de 16^e eeuw met dit stuk gebeurd is, wordt nergens vermeld. Maar in de eerste helft der 17^e eeuw behoorde het, volgens J. Trigland (Kerckel. Geschied., blz. 161^b), aan „een voorname Classe van Zuyt-Hollandt”. Wel meent A. 's Gravezande (Twee honderdjarige gedachtenis v. h. eerste Synode der Nederl. Kerken, blz. 228), dat het stuk, waarvan Trigland spreekt en waaruit hij althans de onderteekeningen heeft overgenomen, de authentieke acte niet kan geweest zijn; als eenigen grond daarvoor aanvoerende, dat er op die lijst van onderteekeningen tien namen ontbreken. Maar bewijskracht heeft dat argument toch eigenlijk niet; te minder, omdat het niet de laatste tien namen zijn, die bij Trigland zijn weggelaten. En voorts is het uiterst onwaarschijnlijk, dat hij een afschrift zou

gezien hebben, waarvan nergens elders eenig spoor is, maar niet het stuk zelf, dat toch inderdaad aanwezig was.

Na dien tijd, denkelijk in den aanvang der 18^e eeuw, kwam dit stuk onder de boeken en papieren der Zuid-Hollandsche Synode; waarvoor het bewijs te vinden is o. a. bij H. Q. Janssen, Catal. v. h. Oud Synodaal Archief, blz. 2. En van daar is het, denkelijk reeds omstreeks 1816, onder bewaring gekomen van de Alg. Synode der Nederl. Herv. Kerk, in wier bezit het sedert gebleven is. In den Catalogus van het „Oud-Archief der Nederlandsche Hervormde Kerk” staat het thans vermeld onder Nr. I, 3, 1.

Algemeene bekendheid hebben deze artikelen eerst gekregen, toen zij in 1664 door L. van Renesse zijn uitgegeven (Verhandel. v. d. Oudheid, Waardigheid en Nuttigheid van het Regeer-Ouderlingschap, 2^e dl., blzz. 99 vgg.; nl. in den eersten druk van dat werk: in den tweeden druk zijn de Wezelsche artikelen weggelaten). Hij gaf echter niet den oorspronkelijken Latijnschen tekst, maar eene door hemzelven gemaakte Hollandsche vertaling. Deze vertaling werd voor de tweede maal uitgegeven in 1733, toen zij door R. Ens werd toegevoegd aan het geschrift van J. Ens, Kort historisch berigt van de publieke schriften (blzz. 253 vgg.). En daarna is zij, wederom geheel onveranderd, overgenomen, sedert 1738 in het Kerkelijk Handboekje (derde en volgende drukken), in 1792 in het Kerkelijk Placaatboek (3^e dl., blzz. 379 vgg.), en voorts in een aantal andere boeken en verzamelingen, o. a. ook in C. Hooijer, Oude Kerkordeningen (blzz. 33 vgg.). Officieel of gezaghebbend is die vertaling echter in het minst niet. De Kerken zelve hebben er zich nooit mede ingelaten. Zij is geheel het werk van een particulier persoon; en de opneming in het Kerkelijk Handboekje en in het Kerkelijk Placaatboek is geheel voor rekening van de uitgevers dier verzamelingen. Van dien algemeen gebruikten Hollandschen tekst is dus het crediet gansch en al afhankelijk van de waarde der vertaling zelve.

Te dien aanzien nu moet erkend worden, dat zij wel in onderscheiden opzichten hare verdiensten heeft, maar toch geenszins kan gebruikt worden alsof men den oorspronkelijken tekst er

wel bij zou kunnen missen. Bij een zoo gewichtig document komt er juist op de uitdrukking zooveel aan. En dan is het zeer te betreuren, dat de vertaler gedurig met zoo weinig nauwkeurigheid is te werk gegaan, en dat van de latere uitgevers niet één enkele den oorspronkelijken tekst ook eens heeft geraadpleegd, zelfs niet voor die plaatsen die in de Hollandsche vertaling als foutief in het oog springen. Met een enkel voorbeeld kan dit min gunstige oordeel gemakkelijk worden toegelicht.

Zoo b.v. heeft de vertaler de vrijheid genomen, in het opschrift de vijf woorden: „eenige bepaalde punten of artikelen”, op zijn eigen gezag te vervangen door de in meer dan één opzicht zeer onjuiste uitdrukking: „Acta ofte Handelingen der Versamelingē der Nederlandsche Kercken, die onder 't Cruys sitten, ende in ende buyten Nederlant allesins verstroyt zijn, gehouden tot Wesel, den 3 Novembris, ende vervolgens, in den Jaere 1568.” En desgelijks heeft hij, bij de verdeling der hoofdstukken in artikelen, welke van hemzelve afkomstig is, zich geenszins gehouden aan de oorspronkelijke verdeling in alinea's, maar op enkele plaatsen zelfs midden in een volzin een nieuw artikel doen aanvangen.

Meermalen heeft hij bij vergissing het een of ander overgeslagen; ook wel datgene, waarop in den samenhang juist de nadruk viel. Daardoor is o. a. weggebleven in cap. II, art. 23, dat in het stuk des geloofs de kennisse Christi het eenige doel van den prediker zijn moet; in cap. VI, art. 2, dat de tijdelijke vergunning, om kinderen in huis te doopen, alleen voor zieke kinderen gegeven wordt; in cap. VIII, art. 4, dat ook de ouderlingen tot den kerkeraad behooren; ja zelfs is in cap. VIII, tusschen art 10 en 11, eene geheele alinea over de tijdelijke afhouding van de kerkelijke gemeenschap uitgevallen.

Wederom op andere plaatsen heeft hij zóó vertaald, dat de Hollandsche woorden óf in 't geheel geen zin hebben, óf wel juist het tegendeel uitdrukken van hetgeen er staan moest. In cap. I, art. 8, wordt, gelijk zeer natuurlijk is en ook in art. 3 reeds gezegd was, de opening van de deur des Evangelies nog in de toekomst gesteld, maar de vertaler maakt er van dat dit reeds geschied was; terwijl ook het onmiddellijk daarop volgende

onbegrijpelijk is, doordat bij de woorden „communis consensus” de eerste naamval bij vergissing voor een tweeden naamval is aangezien. Een weinig verder, aan het einde van art. 10, is de vrije beslissing van iedere Kerk ongeveer in haar tegendeel omgezet. In cap. V, art. 14, wordt voor groote steden wenschelijk geacht, dat er tweeërlei kerkelijke administratie zij, zoodat de verzorging der dienaren afgescheiden worde van de zorg voor de andere kerkelijke behoeften; maar in de vertaling luidt dit laatste aldus: „dat oock der Dienaren bekommerlyk beroep zy afgesondert van de sorgvuldigheyt over andere saaken.” En in cap. VIII, art. 22, waar de hoop wordt uitgedrukt, dat de genade onzes Heeren Jezus Christus over Nederland zich in tweeërlei opzicht openbaren zal, nl. in de godvruchtige reformatie der Overheid en in den groei of wasdom der Kerk, noemt de vertaler, door misverstand van de woorden „ecclesiae proventus”, als de tweede vrucht der genade Gods, en dus als hare eenige vrucht voor de Kerk zelve, „de kerkelijke inkomsten”.

Dergelijke fouten zijn er nu zeer zeker niet in ieder artikel; maar ook waar de vertaling betrekkelijk goed is, geeft zij toch den grondtekst geenszins met de noodige nauwkeurigheid. Om het onderscheid te doen zien, volge hier als voorbeeld de aller eerste volzin.

In cap. I, artt. 1 vgg., staat inderdaad, naar eene zooveel mogelijk woordelijke vertaling: „Aangezien het, vooreerst, om de Kerken op de rechte wijze te ordenen, inzonderheid noodig zal zijn, dat men boven en vóór alle dingen bezorge, dat vrome, geleerde en in de kennis der Schriften uitmuntende mannen, die het Woord Gods recht weten te snijden, als dienaars en herders over de Kerken gesteld worden, [en] niemand betwijfelt dat de kennis der talen en wetenschappen en de gestadige oefeningen in het uitleggen der Schriften (welke men propositiën of profetiën noemt) daartoe het meeste kunnen baten; en [aangezien] het voorts, wanneer zij [Lat. *illis*, nl. die Kerken] zullen geordend zijn, tot verkrijging en bewaring van eenparige overeenstemming, zoowel in de leer als in de regeling van ceremoniën en tucht, voor zooveel dit mogelijk is, alleszins dienstig zal zijn, dat er dikwijls samenkomende vergaderingen van gena-

buurde Kerken worden ingesteld, opdat iedere voorkomende zaak daarin ter behandeling worde voorgebracht; zoo meenen wij wel, dat vóór alles moet gearbeid worden, opdat, vooreerst, colleges van wetenschappen worden ingesteld, waarin de drie talen onderwezen worden en inzonderheid de zuivere voorstelling en de ijverige beoefening der Godgeleerdheid recht levende zij; en [opdat] tevens de onderscheidene Nederlandsche provinciën in bepaalde en vaste Classen of Parochiën worden afgedeeld, ten einde iedere Kerk kan weten, met wie zij heeft te handelen en te raadplegen over alle meer gewichtige zaken, die haars inziens het algemeen belang betreffen; maar omdat thans over zulke zaken nog niets kan worden vastgesteld, voordat de onderzinking zelve en het bevind van zaken zal geleerd hebben, welke plaatsen voor de onderscheiden zaken het meest geschikt zullen zijn; daarom oordeelen wij" enz.

De vertaler heeft dien uitermate langen zin in een aantal kleinere opgelost; 't geen natuurlijk niet is af te keuren; maar den samenhang der gedachten heeft hij daarbij niet genoeg in het oog gehouden, en voorts ook de uitdrukking telkens veranderd. Want bij hem luidt die volzin aldus: „1. Vermits voornamelyk van node is tot welstand der Gemeynten, dat men voor al besorge, dat Godtsalige, geleerde, ende in de Heylige Schrift ervarenen Mannen, over de selve worden gestelt tot Dienaren, ende Herders: so en kan niemand twyfelen, dat daar toe een noodig middel is kennisse der talen, ende discipline, ende gestadige oeffeningen in 't uytleggen der Schrifture, die men Propositionen, ofte Prophetiën noemt. Ende dat gedaan zynde, so is ook van node om een eenparige voet te beramen, ende t' onderhouden in Leere, Ceremonien, ende Discipline; dat dikwils aangestelt worden Vergaderingen der naburige Kerken, om aldaar voor te brengen 't gene dusdanige saken betreffen sal. — 2. Daerom meynen wy, dat men voor al moet arbeyden, dat Collegien der disciplinen worden aangestelt, waar inne de drie hoofd-talen geleert worden, ende voornamelyk ook neerstelyk geoeffent de suyvere belydenisse van de Heylige waarheydt: ten andere, dat men bequamelyk afdeyle elke Nederlandsche Provincie in sekere Classen; opdat elke Gemeynte wete met wie zy sullen beraat-

slagen, ende verhandelen allerhande voorvallende gewigtige saken, tot gemeyne nuttigheyt hares oordeels behoorende. — 3. Edog nademaal voor als nog van dusdanige saken niet en kan besloten worden, eer het gebruyk, ende de ervarentheyt daar in sal hebben geleert, welke plaatsen, ende tot wat voorvallende dingen, die meest bequaam sullen zyn; daaromme oordeelen wy” enz.

De oorspronkelijke tekst is voor het eerst openbaar gemaakt in 1834, toen L. J. F. Janssen hem liet afdrukken in het Archief voor Kerkelijke geschiedenis (5^e dl., blzz. 426 vgg.). Die afdruk, in 1871 onveranderd overgenomen in de verzameling van A. L. Richter, die Evangelischen Kirchenordnungen des sechszehnten Jahrhunderts (2^e dl., blzz. 310 vgg.), is echter niet gemaakt naar het in den Haag aanwezige autographon, maar naar een te Wezel gevonden afschrift dat, blijkens het daarin aangeteekende, in 1639 door J. Gijsius geschreven was. „Ne quaeras in via, quod tibi servatur in patria”, had men in dit geval den ijverigen doorzoeker van het Wezelsche Kerkarchief wel mogen toeroepen. Maar, hoe zonderling het ook schijne, zelfs de geleerde redacteurs van het Archief waren blijkbaar vergeten, dat het door zoo velen vermelde autographon nog aanwezig was. Inderdaad was dat zeer te betreuren; want de openbaarmaking heeft haar doel daardoor eenigszins gemist. De gegeven tekst is op vele plaatsen zoo foutief en gebrekkig, dat hij daardoor telkens niet te gebruiken is. Het kan zijn, dat dit voor een deel ook ten laste komt van den tweeden afschrijver en van den corrector der drukproeven. Maar indien het afschrift zelf nog nauwkeurig geweest was, zou er bij de uitgave toch niet zóóveel in bedorven zijn. Als men alle afwijkingen wil in rekening brengen, dan zijn er in den bedoelden tekst, die ruim 30 bladzijden druks inneemt, gemiddeld 50 fouten per bladzijde, dus omstreeks 1500 in het geheel. En nu zijn de meeste van die afwijkingen zeker niet zinstorend, daar zij slechts de spelling, de schrijfwijze of de interpunctie betreffen. Maar, behalve dat een afdruk ook te dien aanzien zoo nauwkeurig mogelijk zijn moet, blijven buitendien nog minstens een honderdtal fouten over, die den zin in de war brengen of wel geheel onverstaanbaar maken.

Zoo b.v. (om slechts uit de eerste twee bladzijden iets aan te halen) staat er in cap. I, art. 1, „omnino expedire”, terwijl er moest staan „omnino expedit”; in art. 2 „Theologiae sincerae professio”, voor „theologiae syncera professio”; in art. 3 „ut ad cogendam Synodum Provincialem totius Belgii, Numinis nomine, conferantur”, terwijl in den authentieken tekst gelezen wordt „vt ad cogendam Synodum prouincialem totius Belgii nummi in commune conferantur”; in art. 4 „Ad eam putamus esse referendum Collegiorum institutionem”, in plaats van „Ad eam putamus esse referendum de Collegiorum institutione”; en twee regels verder „scholarum exercitiis Theologicis, professionibus propositionum prophetiarumque observationibus”, in plaats van (met andere interpunctie) „Scholarum exercitiis, Theologicis professionibus, propositionum prophetiarumque obseruationibus”; en wederom twee regels verder „omnium universium ratis conventibus”, in plaats van „omnium vniversim ratis conventibus”. En (om nog iets te noemen) ook in dezen afdruk, evenals in de Hollandsche vertaling, is het opschrift anders geworden: de drie woorden „Certa quaedam Capita” zijn eenvoudig uitgebreid tot de zeer onjuiste uitdrukking „Acta Synodi Wesaliensis, sive Certa quaedam capita”.

Met het oog op dien toestand van den gangbaren tekst, zoowel den Latijnschen als den Hollandschen, en ter wille van het groote belang dezer Wezelsche artikelen, zal dus zeker niemand onnoodig achten, dat het authentieke stuk nu eens worde uitgegeven. En gelukkig maakt de toestand van het handschrift zelf eene goede uitgave bijzonder gemakkelijk.

Inderdaad laat die toestand niets te wenschen over. Indien het stuk voor latere onderteekeningen nog heeft moeten reizen, is het blijkbaar altijd goed behandeld geworden. Het is nog volkomen gaaf; en het is bovendien met bijzondere netheid geschreven; zelfs zóó duidelijk, dat er geen enkel woord, ja geene enkele letter in voorkomt, die omtrent de ware lezing twijfel toelaat. Van de onderteekeningen kan dit uit den aard der zaak niet zoo onbepaald gezegd worden. Maar toch zijn ook deze in het algemeen duidelijk genoeg, en slechts bij enkele namen blijft

onzekerheid over. In zoodanig geval zal dit in eene noot vermeld worden, met bijvoeging van hetgeen anderen in zulk eene handteekening gelezen hebben. En volledigheidshalve zal dit laatste ook geschieden bij namen die toch duidelijk genoeg zijn; nl. voor zoover de afwijkende lezingen (in de reeds boven aangehaalde geschriften te vinden) afkomstig zijn van schrijvers, die ze niet eenvoudig van anderen overnamen, maar die mededeelden wat zij zelve of hunne zegslieden meenden gezien te hebben.

Voorts worden de onderteekeningen hier natuurlijk afgedrukt gelijk zij op het stuk zelf te lezen staan; dus met al wat er in het handschrift bijstaat, maar zonder de bijvoegingen van J. Gijsius, die de uitgever van het afschrift heeft overgenomen (Archief, l.l. blz. 457 vgg.). Immers, het is hier slechts te doen om nauwkeurige reproductie. Ook is hetgeen Gijsius omtrent sommige onderteekenaars mededeelt, op verre na niet zoo uitvoerig en belangrijk als de aantekeningen van 's Gravezande (l.l. blzz. 218 vgg.). En indien er bij de namen iets werd bijgevoegd, zou men thans met herhaling van die oude opgaven ook volstrekt niet meer kunnen volstaan.

In de acte zelve is slechts één ding bijgevoegd, nl. de cijfers der hoofdstukken en de cijfers der artikelen, waarin van Renesse de hoofdstukken nader afdeelde. Het is altijd met die cijfers, dat iets uit den inhoud wordt aangehaald; en dus zou het lastig zijn, wanneer zij hier niet gevonden werden.

Eindelijk valt nog te vermelden, dat het gheele handschrift 26 bladzijden bevat, in Folio. De artikelen zelve vullen 22 en twee derden blzz.; onmiddellijk daaronder volgen de onderteekeningen, op het laatste derde deel van blz. 23, blz. 24 geheel, en blz. 25 voor drie vijfden; en na eene opene ruimte van twee vijfden blz. staat dan op blz. 26 bovenaan de laatste onderteekening, die nog twee namen aan de vorige toevoegde. Het stuk is ingebonden bij een aantal Synodale acten en bescheiden, reeds sedert den aanvang der 18e eeuw daarmede in één band vereenigd (volgens den, ook door 's Gravezande, l.l. blz. 118, vermelden catalogus van het jaar 1737, die in den tegenwoordigen catalogus van het Oud-Archief onder Nr. I, 15, 3 vermeld staat).

Certa quaedam Capita seu articuli quos
in ministerio ecclesiae *Belgicae* Mi-
nistri *eiusdem ecclesiae* partim neces-
sarios partim vtilis esse iudicarunt.

Praecipit Apostolus Paulus ¹⁾ vt in ecclesia Dei omnia
fiant ordine et decenter: Quò non modò vnanimis ecclesiae
in doctrina, verum etiam in ipso ordine et politica mi-
nisterii gubernatione constet ac habeatur consensus. Vt
autem earum rerum consimilis ratio in omnibus Belgicis
ecclesiis seruari possit, visum fuit haec subsequencia
capita, de quibus apud optimè reformatas ecclesias con-
sultatum est, ordine proponere, quò ad salutarem ecclesiae
fructum à Belgii ministris vnanimi consensu et obsignentur
et obseruentur.

[CAP. I.] *De Collegiis ac Prouinciarum Classibus.*

[1.] Quandoquidem et ad constituendas ritè ecclesias
in primis erit necessarium summam ac praecipuam adhiberi
curam vt pii, docti et in Scripturarum cognitione praestantes
viri qui verbum Dei rectè norint secare ecclesiis praefi-
ciantur ministri ac pastores, ei rei linguarum disciplina-
rumque cognitionem, ac explicandarum Scripturarum assi-
duas exercitationes (quas propositiones siue prophetias
vocant) maximè conducere nemo ambigit. Et illis porro

1) Op den kant staat hier aangeteekend: 1 *Cor.* 14:40.

constitutis ad vnum omnium consensum tum in doctrina, tum in ceremoniarum ac disciplinae ratione, quoad eius fieri potest, ineundum retinendumque, omnino expediet frequentes vicinarum ecclesiarum conuentus institui, ad quos de singulis rebus referatur. [2.] Ideo putamus quidem ante omnia laborandum vt et Collegia disciplinarum instituantur, in quibus doceantur tres linguae, ac imprimis theologiae sincera professio diligensque exercitatio vigeat. Et simul Belgiae singulae prouinciae in certas ac ratas classes seu paroecias distribuantur: quò cuique ecclesiae constare possit, cum quibus grauiora quaeque negocia quae ad publicam vtilitatem spectare videbuntur ei sunt conferenda consultandaque.

[3.] Sed quia hoc tempore de istiusmodi rebus necdum quicquam decerni potest, antequam ipse vsus rerumque experientia docuerit quae loca quibusque rebus futura sint maximè accommoda, Propterea existimamus postea quam Dominus Euangelii praedicationi ianuam in Belgio aperuerit, tum primo quoque tempore omnibus ecclesiis ecclesiarumque Ministris omni studio fore enitendum vt ad cogendam Synodum prouincialem totius Belgii nummi in commune conferantur: quò possit legitima Synodo statui quid in iis aliisque rebus omnibus ad communem ecclesiarum constitutionem ordinisque quàm pulcherrimi obseruationem sequendum erit.

[4.] Ad eam putamus esse referendum de Collegiorum institutione, Doctorum honorariis, munere, autoritate, Scholarum exercitiis, Theologicis professionibus, propositionum prophetiarumque obseruationibus, coeterisque omnibus ad eam rem pertinentibus. [5.] Ac item de prouinciarum rata et aequabili per classes seu paroecias distributione, de singularum classium sigillatim atque omnium vniuersim ratis conuentibus, eorundemque ordine, ratione, autoritate, censura: [6.] ac deinceps de causis matrimo-

niorum, de rationibus diuortiorum, ac denique de omnibus omnino rebus, quae ad omnes ecclesias et commune ministerium generatim spectant.

Nam quae omnes pariter attingunt, ea vel hoc tempore vel posthac per vnam aliquam aut alteram statui ecclesiam non adhibito coeterarum ecclesiarum, ad quas peraequè spectant calculo, neque authoritati Scripturae, nec aequitati legum est consentaneum.

[7.] Sin autem eiusmodi Synodus vel rerum vel temporum difficultate iniri omnino non poterit, tum censemus ex praecipuis quibusque prouinciarum ecclesiis praestantissimos aliquot viros fore deligendos, qui tum distribuendarum Classium tum Collegii instituendi, coeterorumque difficultium negotiorum explicandorum, ac totius denique ecclesiae constituendae rationem quam optimam, primum quidem pro se singuli, aut si videbitur bini, aut terni quique perscribant: deinde vero in commune conferant, et certam aliquam ex omnibus formulam concipiant, quae singularum atque omnium ecclesiarum calculo vel approbetur, vel si quid erit correctione dignum, communi consensu corrigatur, ac in meliorem formam reducatur.

[8.] Interea autem temporis quandoquidem patefacta Dei beneficio Euangelii ianua cunctationi locus non erit, et tamen ordo aliquis ac decor in commune debet obseruari quo tanquam vinculo ecclesiarum communis consensus retineatur, videtur aliqua esse ineunda ac certis capitibus consignanda ratio; quam pro se quisque in ea cui praefectus erit ecclesia tantisper sequatur, donec coacta Synodo rectius aliquid atque perfectius constitutum fuerit.

[9.] Haec autem visa est nobis quàm proximè accedere tum ad Apostolorum doctrinam constitutionemque, tum ad vetustioris puriorisque ecclesiae exemplar inculpatum: vt primum quidem in iis omnibus rerum circumstantiis quae

cum natura sint adiaphorae, neque in Apostolorum doctrina exemploué certum habent fundamentum, nec denique necessariam aliquam atque ineuitabilem rationem, tum ad declinandam conscientiarum tyrannidem, tum ad omnes dissentionum ansas praecidendas, nulla praescripta formula ecclesiarum libertas constringatur; sed liceat id cuique sequi quod res et vsus quemque docuerit esse conuenientissimum. Atque id quidem donec Synodo prouinciali certi quippiam in huiusmodi rebus sancitum fuerit. [10.] Eiusmodi videntur esse, in baptismi quidem administratione semel aut bis aut ter tingendi baptizati discrimen, Idque num vel ante concionem vel post fiat, Ascitius certis testibus an commissa parentibus ac toti ecclesiae baptizatorum cura. In coenae vero celebratione num mensae accumbatur, an stando eundoué panis calixque porrigantur. An lectio Scripturarum an psalorum cantus dum coena fit instituatur, et si quae alia sunt eiusmodi (de quorum libero vsu populum rudiorem diligenter, si ita res postulat, instituent) quae nisi certis et grauissimis de causis, iisque totius prouinciae consensu approbatis, à cuiusque ecclesiae arbitrio remoueri minimè debent.

[11.] Quae verò alterius sunt generis vt vel in Dei verbo vel in Apostolorum vsu atque exemplo, vel in ecclesiarum perpetua, eaque grauibus ac necessariis rationibus subnixa consuetudine fundata sunt, in iis non temerè a communi ecclesiarum consensu ac inueterato vsu recedatur.

Ea autem propemodum omnia sequentibus hisce capitibus quàm potuimus et absolutissimè et compendiosissimè complexi sumus.

Cum enim quatuor potissimum ministerii ordines in ecclesia auctoribus Apostolis proponantur, Ministrorum nimirum, Doctorum, Seniorum, et Diaconorum, ad quos et verbi diuini sincerè administrandi et honestatis ac

morum pauperorumque ¹⁾ cura pertineat: quibus deinde adiicitur Sacramentorum ac disciplinae ecclesiasticae consideratio, quae coniuncta verbo Dei legitima sunt ecclesiae testimonia, Sane iis ritè constitutis nihil esse amplius putamus quod in ecclesiae constitutione possit magnopere desiderari.

[Cap. II.] *De Ministris et Doctoribus.*

[1.] Ac primum, vt ad verbi Dei ministerium ecclesiaeque qualemcunque ordinem, sine legitima vocatione, electione, ratihabitione, iustoque examine, et ordine legitimo nemo admittatur est prorsus necessarium.

[2.] Vocatio autem electioque legitima censi nullo iure potest, nisi in qua et vocati ambitus, et plebis impotentes ac temerariae inclinationes, et Seniorum praefectorumque ambitiosum imperium, quoad eius fieri potest, excludantur.

[3.] Quod vt fieri rectè possit, optandum sanè fuerit, vt pius magistratus maturo Seniorum iudicio ac prudenti delectui mutuam praebere velit operam. Ea enim ratione tutò possit plebis omne arbitrium in eorum coniuncta auctoritate acquiescere. Quod cum sperari vix posse videatur, non putamus meliorem institui rationem posse, quam vt ecclesiae communis calculus ad Seniorum accedat auctoritatem, Idque in vnaquaque ecclesia tantisper obseruetur, donec distributis classibus, Synodus censuerit plurium ecclesiarum ministros ac Seniores ad vnius electionem explorationemque debere convenire. Id enim si fiat, non magnopere videntur plebis suffragia debere desiderari, cum Seniorum impotentiam (si quae fortasse,

1) Dit woord staat boven den regel; blijkbaar bij het in het net overschrijven eerst overgeslagen, en daarna met dezelfde hand bijgevoegd.

quod Deus auertat, irrepsisset) frenare possit plurium ecclesiarum autoritas.

[4.] Interea autem dum id confici nondum potest, ne iusto amplius imperium ac licentia Senioribus in plebem concedatur, censemur maturo eorum delectu probatos exploratosque duplo plures (si omnino haberi possint) esse plebi nominatim consignandos, ex quibus deinde per singulorum suffragia media pars electa in ministerii functionem adhibeatur.

[5.] Quibus tamen locis plebs ad electionem minus erit idonea, vel propter fidelium infrequentiam vel propter hominum doctorum expertorumque inopiam, vel propter contraria partium studia: vel denique propterea quod nulli ante hac Ministri, nullaque ecclesiae constitutio iis locis fuerit, non putamus nisi accedente alterius, eiusque praecipuae alicuius, et si fieri potest, vicinae ecclesiae autoritate ac iudicio in ministerium ascisci quemquam posse.

[6.] Interea censemur exemplo Apostolorum institutum esse ieiunio precibusque solennibus diem: quò plebis iudicio ac suffragiis, simul et Seniorum delectui atque explorationi, Spiritus sancti aspiret auxilium.

[7.] Examen iustum partim doctrinam spectat, partim mores.

[8.] In doctrina quatuor obseruari erit vtile, primum vt requiratur testimonium siue ecclesiae siue Scholae aut etiam Ciuitatis in qua ante hac vixit: vt certò constare possit an cuiuspiam haeresi addictus fuerit, an exoticis et curiosis quaestionibus speculationibusque otiosis plus aequo se oblectarit, an hereticorum libros studiosius quam par est legerit, hominumque fanaticorum et suis somniis indulgentium consuetudine multa vsus fuerit. Deinde quaeratur ecquid per omnia consentiat cum ea doctrina quae in ecclesia publicè retinetur secundum ea quae Confessione fidei primum Galliarum Regi per ecclesiarum illius regni

ministros oblata, deinde etiam in vernaculam linguam conuersa Hispaniarum regi, coeterisque inferioris Germaniae magistratibus inscripta exhibitaeque fuit, denique etiam Catechesi continentur. Tertio interrogetur de primariis quibusque religionis Capitibus. Ac postremo proponantur ei vt minimum bis terue aliquot Scripturae loca coram Ministris si adfuerint ac Prophetis seu Doctoribus, vel (sin minus aderint) coram Senioribus in prophetiae morem explicanda.

[9.] In morum exploratione, testimonio eorum apud quos vixerit est acquiescendum.

[10.] Haec autem omnia (si ita a Synodo statutum fuerit) posthac in Classis seu paroeciae conuentu Classibus distributis erunt peragenda. Ante id tempus vero non possunt nisi in cuiusque ecclesiae Consistorio confici. Tamen quibuscunque erit commodum, ii quos cupiunt sibi asciscere Ministros, in exteris ecclesiis reformatas primum mittent: vt earum incorrupto iudicio, et non suspectae examinationi, tutius possint incumbere.

[11.] Iam ita exploratos populiue suffragiis comprobatos Ministros, censemus vel solis solennibus precibus, vel manuum etiam impositione (quam liberam relinquimus) coram tota ecclesia, more Apostolorum, esse confirmandos. Ea confirmatio fiet vel ab eiusdem ecclesiae (si quis est) vel a vicina ecclesiae (si nemo in illa superest) Ministro cuius autoritas in electione examinationeque fuerit interposita.

[12.] Nec tamen antequam illi ipsi, à quo manus imponendae sint, coram vniuersa ecclesia sanctè sese obstrinxerit Dei dumtaxat gloriae propagandae, eiusque verbo syncerè administrando, ecclesiaeque aedificandae daturum operam: neque ad suas priuatas cupiditates Spiritus sancti oracula esse detorturum, neque à veritate, vel gratia vel pretio, vel metu ne tantillum declinaturum, ac simul religiosè obseruaturum receptas ecclesiae constitutiones, quae-

cunque ad ordinem et tranquillitatem ecclesiarum spectant, ac denique officio pro virili functurum in exhortando, increpando, consolandoque, ac docendo, ubicunque opus fuerit omni gratia ac personarum respectu procul excluso.

[13.] Ministrorum enim, quos et Pastores et Episcopos, nonnumquam etiam Seniores seu presbyteros vocat Scriptura, munus potissimum versari in verbo Dei annunciando, ac ritè secando, et ad doctrinam, exhortationem, consolationem, increpationemque, prout res fert, tum publicè tum priuatim accommodando, atque in administrandis Sacramentis ac disciplina obseruanda, est extra controuersiam.

[14.] Ministris adiuncti sunt Doctores ac Prophetæ, quorum vnum quidem est docendi munus, sed diuersa functionis ratio.

[15.] De Doctoribus hoc quidem tempore nihil dum potest statui, donec ipsa res ac tempus quid e re ecclesiarum sit, eos qui Synodo aderunt plenius edocuerit.

[16.] Prophetas vocamus hoc loco eos, qui in coetu ecclesiae propositum Scripturae locum ordine exponunt, prout est a Paulo institutum: eosque a Ministris distinguimus, quod his propriè, ac potissimum explicandi Scripturas docendique munus, illis multa praeterea alia, vt ante declarauimus, sunt imposita.

[17.] Quare iudicamus in omnibus ecclesiis, siue nascentibus, siue vegetis, vbi qua ratione fieri poterit, prophetiae ordinem ex Pauli instituto esse obseruandum eoque instituendum Collegium prophetarum: qui quidem constituto aliquo die, singulis septimanis, vel certè binis quibusque, vel à concione vel quouis commodissimo tempore coram ecclesia conueniant, vbi ad omnium aedificationem librum aliquem Scripturarum, rato ordine vicissim explicent. Vbi autem is, cuius erunt partes, suas vices expleuerit, licebit et iis, qui subselliis eum insequuntur, si quid visum erit,

adiicere, quod ad aedificationem pertineat, Ac tum demum concepta precatōne ab eo cuius sunt praecipuae partes, coetum claudere.

[18.] Illam autem nuper exortam prophetandi formam, quae quaestionibus constat et responsionibus, vt et à Pauli instituto alienam, et simultatum contentionumque persaepe occasionem omnino deuitandam, censemus.

[19.] In hoc Prophetarum Collegium coaptabuntur non modo Ministri sed etiam Doctores ac ex Senioribus et Diaconis atque adeo ex ipsa plebe, si qui erunt qui cupient donum prophetiae à Domino acceptum in ecclesiae communem vtilitatem conferre: Ita tamen vt prius habitis identidem propositionibus, Ministrorum ac coeterorum Prophetarum iudicio sese probarint, et simul in vniversae ecclesiae conspectu, vel saltem apud eos, penes quos est ius explorandi, promiserint Scripturam minimè detorsuros: sed ad Dei gloriam et ecclesiae aedificationem quam syncretissimè explicaturos, et ecclesiae censuram quae in Classium conuentu futura sit non grauatè subituros.

[20.] Prophetis autem et Doctoribus in Consistorio seu Senatu ecclesiastico, locus erit, quoties de doctrina vel ceremoniis aliqua inciderit controuersia: cum spirituum ac doctrinarum probatio ad eos vel maximè pertineat.

[21.] Ad eosdem etiam, vel certè vbi eorum non erit potestas, ad Ministrum vel ad Seniores censemus esse referenda dubia singulorum in ecclesia fidelium, si quae occurrent. Et si ii nequeant satisfacere, scripto comprehendantur, atque ad Ministrum, vel si ne ille quidem satisfacere poterit, ad Classis conuentum deferantur. Plebis autem aures variis quaestionibus exagitandas turbandasque, neque publicè neque priuatim censemus.

[22.] Porro in ratione tum concionandi tum prophelandi nihil potest cuiquam peculiare praescribi, nisi vt quisque pro dono Spiritus sancti accepto, conetur Scriptu-

ram quam planissimè explicare, et ad auditorum captum stylo quàm accommodatissimo. Fugiat autem omnem odiosam ac putidam affectationem, in quam multi multa ociosè speculando, extra propositum Scripturae scopum diuagando, variis et acutis allegoriis ludendo: ethnicis testibus ac persaepe etiam profanis fabulosisque historiis ad ostentationem producendis, patrum testimoniis studiosius, quàm par est, conquirendis laudandisque, obscuritate, vel sententiarum vel verborum, affectanda, vel alia denique quapiam arte simili¹⁾ ad inanem ostentationem potius quam ad aedificationem comparata, non rarò incidunt.

[23.] Referat verò omnia ad illa duo praecipua Euan- gelii capita, fidem nimirum et poenitentiam: In illa Christi cognitionem, in hac veram vitae mortificationem viuifica- tionemque tanquam vnicum sibi scopum proponat. Et conetur quàm poterit maximè omnes humani cordis sinus atque abdita inuolucra, tum in falsis opinionibus atque haeresibus, tum in prauis moribus redarguendis, explicare. Neque crassa tantum scelera et manifesta flagitia insectetur, sed occultam etiam animorum hypocrisin conetur excutere, et impietatis, superbiae, ac ingratitude seminarium, vel in optimis quibusque delitescens, in lucem trahere, et quàm poterit aptissimè extirpare.

[24.] Cauebit etiam ne nimis prolixis concionibus audi- toris et memoriam oneret, et zelum obtundat fastidioque stomachum afficiat, et quidem maximè iis diebus quibus est ad operas manuaras plebi concedendum quibusque prophetiae locus est dandus. Quare studebit ad vnus horae spatium orationem temperare.

[25.] Haec tamen omnia in cuiusque arbitrio, et Spiritus sancti mensura ita relinquimus, vt sciant interea et Pa- stores et Prophetae, lenem ac modestam censuram in

1) Dit woord is met dezelfde hand boven den regel bijgevoegd.

Classium conuentu, vltro ac libenter super hisce rebus sibi esse admittendam.

[26.] Sicubi autem in maioribus oppidis atque ecclesiis frequentioribus erit commodum, omnino suademus priuatas propositiones haberi, quibus se intra domesticos parietes exerceant ii, de quibus bona spes est posse aliquando ecclesiae Dei inseruire, publicaque munia capescere: Idque praeside ac moderatore vno aliquo ex Ministris vel certè Prophetis ac Doctoribus.

[27.] Vnus vt minimum in hebdomade dies, pro cuiusque ecclesiae commodo, solennibus precationibus consecrabitur, quo vel ante vel post concionem peccatorum publica atque solennis confessio ac submissa deprecatio pro populo habeatur: quam quisque Minister vel dictante Spiritu, vel si volet formula ecclesiae Geneuensis alteriusue cuiuspiam sibi proposita concipiet.

[28.] Quae autem sub finem concionis prophetiaeque ordinariae fient preces, eae vel a Ministro, vel Propheta, quàm aptissimè ad argumentum, in concione propositum, accommodabuntur, et si fieri potest, praecipua quaeque in concione explicata capita hic attingentur: vt ea ratione res ipsa in auditorum animis altius haerere possit, et simul quis sit Scripturarum in precando vsus, a rudibus intelligi.

[29.] Tantisper dum in concionem conueniunt, ne inanis confabulationibus et animi distrahantur, et verbi Dei ministerium afficiatur contumelia, non erit inutile primum quidem à Seniorum vel Diaconorum quopiam, vel quouis denique alio ad hanc rem constituto, vnum aut alterum ex Scriptura caput ad populum legi, ac deinde pro more, psalmos decantari.

[30.] Meminerint tamen lectores sui haud esse muneris Scripturam explicare: Quare ab omni interpretatione abstineant: ne et falcem in alienam messem immittant, et

intempestiuis explicationibus, ordinarium ecclesiae ritum interturbent.

[31.] In cantu ecclesiastico retinebuntur per omnes Belgii ecclesias psalmi à Petro Datheno conuersi: ne varietate versionum quicquam minus concinnum minusque ad aedificationem pertinens, interueniat.

[32.] In quibus ecclesiis erunt Scholae quibus sit Musices peritus aliquis Scholarcha, is in psalmodia pueris praeibit, ac pueros coetera deinceps turba insequetur. Vbi verò vel non erunt Scholae vel propter musices imperitiam Scholarchis praeire non erit integrum, ibi erit vtile vnum vt minimum aliquem Cantorem adhiberi, qui populi cantum moderetur, et in psalmodia praebeat, et quidem maximè si est musices ignarus verbi minister.

[33.] Nec erit alienum in ecclesiis habere tabellas suspensas, quibus breuiter et dilucidè perscripta sit psalmodiorum decantandorum ratio, et vulgaris canendi ars compendiosè explicata: ne plebis canentis disphonia, vel scandalum infidelibus, vel ridendi argumentum praebeat.

[34.] His adiungentur aliae tabellae, quibus significabitur qui quoque die psalmi cantabuntur: vt possint, si qui volent, ante meditari quod erit canendum: nisi fortè ab initio, deinceps ordine continuo psalmos omnes canere videbitur commodius. Quo enim ordine psalmi decantentur, in cuiusque ecclesiae arbitrio stare debere existimamus.

[Cap. III]. *De Catechismo.*

[1.] Ministerii ac prophetiae muneri non abs re coniungimus catechisandi consuetudinem, quam ab Apostolis eorumque discipulis acceptam, in omnibus ecclesiis obseruandam esse planè censemus.

[2.] Catechismi autem formulam, in ecclesiis quidem Gallicanis, Geneuensem, in Teutonicis verò Heydelbergen-

sem, potissimum sequendam ducimus: Quam tamen vsque ad futuram Synodum liberam relinquimus.

[3.] Tempus Catechisandi, quibusque ecclesiis pro loci ac rerum opportunitate sit liberum. Ratio haec usque vsitata retineatur: omnisque adhibeatur diligentia, vt pueri quibus per aetatem licet Catechismi verba, non ad numerum syllabarum tantum discant recitare, sed etiam rem ipsam intelligere, eamque non modo memoriae, sed intimis etiam praecordiis mandare. Quare non verba modo recitata, sed ipsam etiam rei substantiam à Catechista planè ac dilucidè expositam, interrogabuntur. Eritque ante omnia opus in explicando Catechismo sermone vti quam familiarissimo, et vel ad puerorum captum accommodato: ac serio etiam commonefacere Catechumenorum parentes et Ludimagistros, vt eos domi et in Scholis diligenter instituunt, et quae in ecclesia proposita sunt assuescant etiam sua sponte ruminare, et Scripturarum appositis testimoniis corroborare. [4.] Imprimis autem ad modestiam in Templis et conuentibus obseruandam eos instruant.

Sanè quicumque haberi se membra ecclesiae volunt, ii liberos suos, quam primum aetas patietur, catechisandos offerant: vt ab ineunte aetate in vera religione ac pietate possint institui. Qui recusabunt, ecclesiae censurae procul dubio subiacebunt.

[Cap. IV.] *De Senioribus.*

[1.] Sequitur ordo Seniorum siue presbyterorum qui a Paulo ¹⁾ κυβερνήσεων i. e. gubernatorum vel τῶν προϊσταμένων i. e. eorum qui praesunt, nomine censentur: eoque Senatuum ecclesiasticum siue Consistorium vna cum Ministris

1) Op den kant staat hier aangeteekend: 1 *Cor.* 12. 28. *Rom.* 12. 8.

constituunt. [2.] Quare est extra omnem controuersiam, eorum munus in hoc versari, vt singuli suis paroeciis sedulò inuigilent, et domatim sibi commissos semel ad minimum in hebdomade et quoties pro singularum ecclesiarum ratione ex vsu erit inuisant, maximè autem sub tempus coenae celebrandae, deque eorum vitae ac morum integritate pietatisque exercitiis, fidei familiae institutione, ac pro familia mane ac vesperi concipiendis precationibus, et de eius generis similibus diligenter inquirant: placidè et tamen seriò moneant, et pro rei vsu ac opportunitate vel ad constantiam hortentur, vel ad patientiam confirmet, vel ad serium Dei timorem incitent: quique vel consolatione vel increpatione indigebunt consolentur atque increpent, et sicubi opus fuerit ad eos referant, qui secum fraternis correctionibus praeerunt: quibuscum vnà correctionem pro ratione delicti instituunt. Meminerint etiam omnes ac singulos in sua paroecia hortari, vt liberos suos ad Catechismum mittant.

[3.] Ad eam rem exequendam necesse erit primo quoque tempore singulas ecclesias in certas paroecias pro multitudine et commodo fidelium ea loca incolentium dispertire: singulis paroeciis singulos praeficere Seniores, qui singulis septimanis die constituto in commune Consistorium referant, ecquid omnia in suis paroeciis rectè gerantur et ex sententia. Et sese ita gerant, vt meminerint sibi non modo coram ecclesia, sed coram ipso Deo animarum sibi commissarum reddendam fore rationem.

[4.] In partitione autem paroeciarum non tam consanguinitatis affinitatis aut mutuae consuetudinis, quàm habitationis ac vicinitatis rationem haberi et Senioribus commodum et eorum functioni est accommodatum.

[5.] Seniorum eligendorum confirmandorumque eadem quae Ministrorum est ratio: nisi quod in examine non magna habetur ratio eorum quae propriè ad ministerium

verbi pertinent, neque in confirmatione exterorum Ministrorum praesentia opus sit. [6.] Summopere autem erit enitendum vt adsint ea quae Paulus requirit: Vita nimirum inculcata, religio sincera, pietas eximia, prudentia spiritualis, ad quam rerum etiam ciuilium nonnullam cognitionem accedere erit apprime vtile. Sed sint ante omnia ab omni ambitione gloriaeque cupiditate, adeoque ab omni ambitus suspicione quàm remotissimi.

[7.] Electi spondebunt in Ministri manus coram coeteris Senioribus vel etiam si commodum fuerit coram tota ecclesia sese pro suo officio impugnatos omnem idololatricam, blasphemiam, haereses, luxum, coeteraque omnia quae cum Dei gloria ecclesiaeque reformatione manifestè pugnant: moniturosque diligenter ac fideliter eos qui curae suae commissi erunt, pro quauis rerum occasione et oportunitate. Et si quae digna videbuntur ad Consistorium relatores, suoque officio functuros quàm fidelissimè: nulla vel gratia vel pretio inductos iri, sed solius ecclesiae nominisque diuini habituros rationem. Neque vllum imperium dominandique licentiam vsurpaturos, siue erga Ministros siue erga ecclesiam, neque vllas nouas leges pro suo arbitrio introducturos, sed staturos constitutionibus ecclesiasticis ac Synodalibus. Et si quid noui exortum fuerit quod accuratiore disquisitione indigeat, ad Classis seu provincialis paroeciae conuentum relatores: vt ibi quod ex re ecclesiarum erit communibus suffragiis statuatur. Ac tum demum praeceuntibus solennibus precibus ¹⁾ (nam hic quoque manuum impositionem liberam relinquimus) in Ministerii functionem admittentur.

[8.] Sciant autem Seniores munus suum etiam ad aegros inuisendos consolandosque pertinere. Quanquam et Diaconis

1) Dit woord is met dezelfde hand boven den regel bijgevoegd.

pro sua vocatione ea cura incumbit, vt aegros non modò rebus ad victum necessariis refocillent, sed etiam reficiant consolatione. Quare necessum erit a Senioribus aegrorum ac praesertim inopum nomina Diaconis consignari, quò possint illi suo officio rectius fungi.

[9.] Leges autem condere vel imperium exercere siue erga Ministros Collegasque siue erga ecclesiam: Ac vel Consistorium seu Senatum ecclesiasticum pro suo arbitratu cogere, Ministris ignorantibus vel absentibus, sciant a suo munere esse quàm alienissimum.

[10.] Quod si autem Ministris absentibus erit cogendum Consistorium, debebunt certè Seniores et occasionem indicti Senatus, et quid in eo gestum sid fideliter illis aperire.

[11.] Si etiam erit aliquo Minister ablegandus non debet illud a Senioribus nisi conuocato altero ministro vel certè doctoribus ac prophetis decerni: eo quod illo absente in hos vel inscios vel inuitos non debeat ecclesiae sollicitudo cadere.

[12.] Quoties autem communi consensu vel verbi Minister vel alius quis publicum munus gerens aliquo ablegatus fuerit, alioe quopiam munere, quod sit ex vsu ecclesiae, oneratus, debet hoc ipsum libenter et non grauàtè in se recipere ac promptissima voluntate exequi; cogitans in Domini nostri Iesu Christi negocio se minimè esse sui iuris. Alioqui si fratrum vel Classis vel Consistorii iudicio stare renuerit, forma disciplinae ecclesiasticae cum eo agendum erit.

[13.] Quemadmodum verò multis de causis non vtile tantum sed necessarium prorsus esse censemus, vt peculiari quodam libro acta Consistorii omnia per vnum quempiam ex Seniorum numero ad hoc deputatum diligenter annotentur, Ita etiam Diaconos recepta dispensataque omnia sedulo adscribere Consistorioque singulis mensibus, vel

quoties alioqui videbitur, rationes reddere verbo Domini omnino consentaneum est.

[Cap. V.] *De Diaconis.*

[1.] Diaconorum officium in eo esse, vt mensae inseruiant i. e. pauperum inopiis succurrant, et collectis eleemosynis necessaria administrent, Scriptura teste certissimum est.

[2.] Eorum electionem confirmationemque non alio ritu debere fieri quam qui in Senioribus est supra declaratus consentaneum est, nisi quod in examine maxima habebitur ratio fidelitatis atque industriae, et potissimum cauebitur auaritiae nota. Per omnia autem obseruabitur ratio a Paulo praescripta 1 Timot. 3. [3.] Debent etiam diligenter commonefacere eos quibus per facultates licet vt ecclesiae inopiae et necessitati pauperum subueniant.

[4.] Eorum numerum in singulis ecclesiis non posse hoc tempore praescribi, cum circumstantiarum sit habenda maximè ratio, existimamus.

[5.] Atqui in maioribus praesertim Civitatibus Diaconorum duo genera institui non erit alienum, quorum alii eleemosynis colligendis distribuendisque operam dabunt, et simul pauperibus bona legata si quae fuerit ea curae habebunt, vt ritè ab haeredibus erogentur, et legatariis fideliter distribuantur. [6.] Alii potissimum aegrorum, sauciorum, captiuorumque curam gerent: quos erit necesse praeter fidelitatem atque industriam etiam dono consolationis et verbi cognitione non vulgari esse praeditos; Et sedulo a Senioribus inquirere num qui sint in paroeciis aegri atque infirmi qui consolatione sustentationeue indigeant.

[7.] Quicumque lecto aegri decubuerint ii suam valetudinem per Diaconos siue Seniores Ministro verbi indicent:

vt si opus fuerit vel accedat ipse, aegrumque verbo Dei consoletur, vel eam prouinciam Senioribus vel Diaconis mandet, vbi ei per alia publica et maioris momenti negocia minus erit integrum.

[8.] Aduenarum etiam ac peregrinorum rationem haberi iubet charitatis ratio. [9.] Quare Diaconorum erit diligenter de Senioribus aliisque ecclesiae membris exquirere, num qui fideles aduenae seu peregrini in ea loca venerint: vt eis hospitalitatis beneficium et reliqua fidelis ac Christiana opera praestari possit. Et si sint inopes etiam necessaria subministrentur. Eorum autem curam ad prius Diaconorum genus pertinere est extra dubium.

[10.] Quibus locis erit oportunum existimamus etiam mulieres spectata fide ac probitate et aetate prouectas ad hoc munus Apostolorum exemplo rectè ascisci posse.

[11.] Prouidebunt etiam Diaconi an ecclesiae viduis pupillisue alicunde vis vel iniuria sit illata: Et si quid rescuerint, referent ad Consistorium: quò statim certi aliquot deligantur qui pro rei qualitate curent à magistratu ius reddi.

[12.] Iam porro necessarium erit praeter hos Diaconos alios etiam viros bonos ac spectatae fidei ac probitatis magno delectu conquiri qui colligant Ministrorum stipendia, coeteraque quae ad vsum ministerii erunt necessaria.

[13.] In quibus numeramus etiam ea quae ad congregandas Synodos, ad ablegandos vbi erit necesse vel Ministros vel quosuis alios ad necessaria ecclesiae negocia, et simul quaecunque ad templorum siue basilicarum structuram pertinebunt.

[14.] Quanquam in maioribus Civitatibus, vbi omnino poterit, haec munia etiam distingui satius esse ducimus: ac Ministrorum curam a coeterarum rerum solitudine disiungi. Verum haec in Synodo commodissimè decerni poterunt, Cui etiam Scholarum curam constitutionemque relinquimus.

[15.] De constituendo porro Argentario aliquo siue Quaestore, de reddendis Consistorio tum accepti tum expensi rationibus, deque iis quae ad hanc rem pertinebunt debet à singulis ecclesiis pro cuiusque ratione et modo posthac statui, vel certè a Synodo in genere aliquid decerni.

[16.] Senioribus autem ecclesiae facultatum qualescunque tandem sint, aut vndecunque obuenerint erogationem administrationemque ab eorum munere ducimus esse penitus alienam.

[17.] Praeter eas quae quotidie accidunt difficultates, ipsa etiam res clamat Seniores et Diaconos qui in vocatione sua aliquandiu fidi extiterunt, non nisi magno rei domesticae dispendio hoc ipsum facere: proinde vtile censemus vt quotannis noua eorum fiat electio: ita vt exacto anno vel sex mensibus (prout res et oportunitas postulabunt) dimidia pars ab officio relaxetur, atque alii in eorum locum deligantur qui cum reliquis adhuc remanentibus ecclesiae praeficiantur. Ita tamen vt liberum sit Consistorio Seniores et Diaconos maximè idoneos et promptae voluntatis rogare et precari vt dimidium vel integrum subsequentem annum (prout Consistorio videbitur) ecclesiae in sua vocatione inseruiant.

[18.] Publica persona vt Minister seu Pastor, Doctor, Senior, Ludimagister, aut Diaconus etcet. ecclesiam cui inseruit minimè deseret sine legitima causae cognitione, et interposito totius Classis seu paroeciae (postquam in paroecias diuisae erunt prouinciae) iudicio. Neque vicissim ecclesiis erit liberum suum vel Ministrum vel Doctorem Senioremeue etcet. destituere, nisi paroeciae classisue prouincialis consensus intercesserit.

[19.] Nec tamen Classium conuentibus quicquam iuris hac in re concedendum putamus in vllam ecclesiam, eiusue Ministros, nisi illa vltro consentiente: ne suo iure et authoritate inuita priuetur ecclesia.

[Cap. VI.] *De Sacramentis.**Ac primum de Baptismo.*

[1.] Sacramenta quia sunt cum verbi administratione indiuiduo nexu copulata ad Ministrorum officium pertinere nemo ambigit. Quare non censemus ab alio quam à verbi Ministro Baptismum ritè conferri posse.

[2.] Administretur autem Baptismus forma vsitata, et in ecclesiasticis constitutionibus expressa. Et quidem non alibi neque alias quam in ecclesiae conuentu sub concione et catechismo. Nisi fortasse initio nascentis ecclesiae infirmorum quorundam rationem haberi erit necesse, et in eorum gratiam ad euitandum scandalum pueros valetudine afflictos domi baptizare. Quod ipsum tamen non conceditur, nisi praesentibus vt minimum quatuor vel quinque fidelibus. Et quidem tantisper donec Synodi decreto aliter cautum fuerit.

[3.] Testium autem particularium (quos Compates vulgus vocat) vsum et tingendi formam libera relinquere iam ante diximus.

[4.] Atqui parentes et testes qui ad Baptismum pueros adferent iis verbis quae in forma baptismi expressa sunt interrogabuntur.

[5.] Nomina infantium parentum ac Testium publicis tabulis consignari tum ecclesiae tum reipublicae maximè conducere in confesso est. Quibus etiam seorsim eorum nomina adscribi poterunt, qui post editam in ecclesia confessionem in Christo moriuntur.

De Coena Domini.

[6.] Coenae celebrandae tempus ad populum referri

ante quartumdecimum diem putamus esse perutile: tum vt singula ecclesiarum membra sese maturè praepearare, tum vt Seniores in obeundis paroeciis officio suo ritè fungi possint.

[7.] Nemo autem ad coenam dominicam admittatur, nisi qui fidei confessionem ante ediderit et se disciplinae ecclesiasticae subiecerit.

[8.] Qui ad Coenam admitti cupient, octiduo ante praestitutum coenae diem nomina apud Ministrum edent, et mox Seniorum vni aut pluribus pro ratione paroeciae ac numero personarum negotium à Consistorio dabitur, vt sedulò ac diligenter de eorum anteacta vita inquirant, et ad Consistorii cognitionem quod acceperint referant: vt si quid obstat quo minus recipi debeant maturè intercedatur, Sin minus, ad fidei examinationem procedatur.

[9.] Eam autem propter multas causas publicè fieri debere haud necesse ac ne vtile quidem iudicamus: sed priuatim coram ministro et doctoribus ac prophetis, vel si minus eorum potestas fuerit, coram aliquot Senioribus et Ministro instituaturs secundum ea quae in constitutionibus ecclesiasticis proponuntur.

[10.] Pueros autem qui ex catechumenis excesserunt non erit alienum coram vniversa ecclesia examinari, secundum breuioris catechismi formam, cui etiam adiungentur maioris catechismi summa capita: idque octiduo ante constitutum coenae diem.

[11.] Qui autem erunt ritè examinati, siue pueri sint, siue adulti, ii sistent sese ecclesiae pridie eius diei quo celebranda est coena, et propositis fidei ac religionis primariis capitibus, eorum assensio postulabitur; et simul subiicient sese ecclesiasticae disciplinae, eorumque nomina publicis tabulis adscribentur: atque tum demum ad plebem referentur, vt si nihil causae obstat possint postridie ad mensam dominicam admitti.

[12.] Panis fractionem, quia est a Christo manifestè instituta, et ab Apostolis totaque vetustiori ecclesia non sine grauissimis causis obseruata, necessariam esse omnino censemus.

[13.] Verba coenae quae in Constitutionibus ecclesiasticis proponuntur, quia sunt et cum institutione, et cum manifesto Christi praecepto, et denique cum Pauli declaratione quam maximè consentanea, putamus planè esse retinenda.

[14.] Communem verò panem non peculiarem aliquem aut azymum aut aliud quid superstitionis resipientem putamus in omnibus ecclesiis esse vsurpandum.

[15.] Sedendo verò an stando Coenam celebrari, et dum ea celebratur, vel Scripturam legi vel psalmos decantari indiscriminatim posse existimamus.

[16.] Tempus autem celebrandae Coenae vnum aliquod omnibus ecclesiis praescribi nondum potest, donec in Synodo quid ex communi vsu ecclesiarum sit dispectum fuerit.

[17.] Prouidendum autem est, ne tempore celebrandae Coenae conciones in eas horas extrahantur quae coenae conficiendae dari debent: vt habeatur populi ac praesertim mulierum praegnantium coeterorumque valetudine affectorum ratio.

[Cap. VII.] *De Matrimonio.*

[1.] Matrimonio copulandorum nomina ternis diebus dominicis pro suggesto ad populum edi, et vsus rerum et experientia quotidiana debere, testatur.

[2.] Antea verò quam haec nominum editio fiat, sistent se vnà cum parentibus aut Curatoribus Ministro et duobus suae Classis Senioribus: vt de iis quae necessaria esse

existimabuntur possint interrogari. Quo facto eorum nomina tabulis publicis consignabuntur.

[3.] Quouis die indiscriminatim Matrimonia celebrari possunt, modo eodem die concio ad populum habeatur. Exceptis tantum ieiunio sacratis diebus quibus est potissimum precationi et luctui incumbendum.

[4.] Coetera quae ad Matrimoniorum rationem et considerationem Diuortiorum spectare possunt putamus in Synodo esse sigillatim discutienda.

[Cap. VIII.] *De Disciplina.*

[1.] Omnino vigilandum est ne vlla nascens ecclesia neglecta disciplina ecclesiastica instituat. Quam enim illa sit et salutaris et necessaria ipsa Christi domini, et Apostolorum tum institutio tum doctrina, atque etiam apostolicae totiusque vetustioris ecclesiae vsus, et ipsa denique quotidiana rerum experientia luculenter docet.

[2.] Ac proinde neminem ad verbi ministerium admitti debere aequum est, nisi qui hanc disciplinae rationem tueri retinereque paratus fuerit.

[3.] Disciplinam censemus constare tum censura doctrinae siue religionis ac morum tum correctione legitima, tum etiam excommunicatione, in qua potissimum versatur potestas clauium à Domino ecclesiae data.

[4.] Religionis ac morum censuram quod ad singula ecclesiae membra attinet debere ad Senatum ecclesiasticum, Seniorum inquam conuentum adhibitis Ministris Doctoribus ac Prophetis, si qui fuerint, spectare, est extra controuersiam.

[5.] Ad quos enim cuiusque rei cognitio pertinet eosdem à iudicio et censura excludi praeter omne ius et fas esse omnes vident. Quare propriè quidem doctrinae censura ad Ministros et Doctores, morum vero ad Seniores

videtur pertinere. Sed debent procul dubio vtrouique mutuas praestare operas.

[6.] Iam cui censura relinquatur apud eum correctionis arbitrium stare, est procul dubio rationi et aequitati consentaneum. Quare ad Consistorii iudicium hanc causam pertinere putamus esse quam conuenientissimum.

[7.] Proinde si quis aliena dogmata et haereses clam palamue sparserit, eius nomen à Senioribus ad Consistorium referatur: eò vocatus moneatur, et si se ecclesiae iudicio submiserit, in gratiam recipiatur: Sin autem iterum ac tertio monitus animum pertinaciter obfirmarit, à fidelium communione arceatur.

[8.] Eodemque modo si quis ecclesiae ordinem conuenientumque superbe fastidierit ac identidem monitus minimè respuerit, huic ecclesiae communicatio interdicitur.

[9.] In morum autem censura correctioneque Christi institutio per omnia obseruetur, vt in criminibus occultis, et à publico scandalo remotis nemo ad ecclesiae iudicium trahatur nisi obstinato animo saepius repetitas monitiones fastidiosè reiecerit. Delatus autem ad Consistorium seriò moneatur: et nisi respuerit tanquam putre membrum abscindatur.

[10.] In publicis autem et cum aperto scandalo coniunctis criminibus Consistorii Senatusue ecclesiastici auctoritas primo quoque tempore interponatur, monendo primum et placidè in gratiam recipiendo si paruerit: Sin minus excommunicatione feriendo.

In atrocibus porro flagitiis ac sceleribus, etiam si monitioni obtemperauerint, tamen à communione in certum aliquod tempus suspendantur, donec resipiscentiae specimen ac testimonium luculentum praebuerint.

[11.] Liceat autem si quis se hac via, vel alia quauis ratione iniuria affectum putet, à Consistorii sententia ad Classium (postquam erunt institutae) iudicium appellare,

et rursus à Classium decisione Synodi auxilium implorare. Etsi ¹⁾ eiusmodi tergiuersatio ac recusatio agnoscendae culpaè peruicaciae nota non carebit.

[12.] Atqui in Ministris ac Senioribus paulo aliam obseruari rationem aequum est: ne facile pateant calumniis. Nisi forte (quod auertat Deus) publico aliquo scelere ac flagitio sese contaminarint. Tum enim quàm primum non expectato Classis iudicio cum ignominia et dedecore ab officio mouendos esse nemo dubitat.

[13.] Sin autem crimine aliquo occulto tenebuntur referatur ad conuentum Classis censura: in quo singulorum Ministrorum Seniorumque diligens exploratio habeatur et quomodo se quisque in officio gesserit, iis egredi iussis, sumptoque à coeteris iureiurando neminem proditurum quid aut à quo quicquam dictum sit, diligenter inquiratur. Et si monitione videbitur indigere, reuocatus in conuentum moneatur, sin reprehensione castigationeque reprehendatur, et pro criminis magnitudine vel leuitate castigetur.

[14.] Porro crimina quae in Ministris tolerari nequaquàm debent ea fere sunt istiusmodi. Haeresis. Schisma. Manifestus ordinis ecclesiastici contemptus. Blasphemia manifesta et animaduersione ciuili digna. Simonia. Inhonestus ambitus ad alterius locum inuadendum. Desertio sui muneris suaeque ecclesiae sine legitimo consensu ac uocatione. Crimen falsi. Periurium. Scortatio. Furtum. Ebriositas. Vis armata omnisque vis correctione ciuili digna. Foenus illicitum. Alea, coeterique ludi inhonesti ac legibus interdicti. Manifesta affectatio tyrannidis in ecclesiam et Collegas. Coeteraque alia eiusmodi quae vel inurunt infamiam, vel separationem ab ecclesia in aliis merentur.

1) In het stuk zelf is dit door eene andere hand veranderd in *Et sane*.

[15.] Alterius vero generis crimina sunt quae tolerantur quidem, sed tamen reprehensioni ac censurae sunt obnoxia. Qualia sunt Inanis quaestionum inutilium curiositas. Aliena et affectata Scripturas pertractandi ratio quae scandalum pariat auditoribus: qualis est eorum qui vel suis speculationibus plus aequo indulgent, vel allegoriis intempestiuis ludunt, vel denique aliena vel a scopo vel a dignitate Scripturarum ad ostentationem ingerunt. Noui quippiam et quod sit prorsus inusitatum in ecclesiam pro libidine inuhere. In studiis et Scripturarum lectione manifestè negligentem esse. In vitiis castigandis plus aequo remissum se praebere et adulationi quam proximum esse. In coeteris denique rebus quae officii sui sint nimis esse lentum ac socordem. Scurrilitas seu facetiae indecorae. Mendacium. Detractio siue maledicentia. Sermones impuri. Verba contumeliosa. Temeritas. Dolus malus. Manifesta auaritia. Ambitio et inanis gloriae cupiditas. Praeceptis ac immoderata iracundia. Dissidium in familia. Odia et rixae. Obiurgationes plus aequo acres ac immoderatae. Omnis immoderatus luxus in habitu mensa coeterisque rebus qui verbi Divini Ministrum dedeceat. Occulta affectatio imperandi ac tyrannidem in ecclesiam vel Collegas exercendi.

[16.] In prioris generis criminibus qui conuictus erit, ab officio in consessu Classis remouebitur.

[17.] In coeteris verò fraterna admonitio ac lenis castigatio adhibebitur, ab iis qui in classis conuentum erunt vocati. Quam si iterum ac tertio repetitam respuerit, referatur ad Classium comitia siue ad Synodi iudicium, atque ibi quod erit e re et commodo ecclesiae constitutur.

[18.] In leuioribus porro vitiis quae ne iudicio quidem consessus digna videbuntur, seruetur ea quae est in coeteris omnibus à Christo praescripta ratio.

[19.] Vt autem hic ordo censurae commodius obser-

uetur, putamus fore vtile vt in binos vel vt minimum in ternos menses Classis cuiusque conuentus habeatur in quibus de huiusmodi rebus diligens fiat exploratio. Totius autem prouinciae Classes semestri interuallo conuenire non foret inutile. Ac in singulos denique annos totius Belgii prouincialem Synodum institui. Sed de iis quia nihil constitui potest, in arbitrio Synodi censemus esse relinquenda.

[20.] Videtur etiam fore vtile, ne hi singularum Classium conuentus ad censuram instituti vno semper loco habeantur: sed potius vt persaepe loca varientur: Tum vt ecclesiarum alterius in alteram dominatio impediatur, tum verò vel maximè vt singularum ecclesiarum explorationi eo diligentius qui conueniunt possint inuigilare, et qualis cuiusque sit ordo tum in verbi doctrina tum in ceremoniarum et disciplinae ratione, et denique an Seniores ac Ministri suo officio probè ac sedulo fungantur sigillatim exquirere.

[21.] Postremo si quid singulare in ecclesia aliqua sit quod ad ordinem et rectam ecclesiae constitutionem pertineat, liberum erit vnique ecclesiae id sequi quod maximè ad aedificationem erit accommodum: Habita semper circumstantiarum diligenti ratione vt ipsum ecclesiae corpus in vnitatem spiritus ac vinculo pacis continuo cursu retineatur.

[22.] In his autem capitibus constituendis quae pro ecclesiarum Belgicarum incolumitate, et vniformi atque aequabili constitutione hactenus perscripta sunt, publicè, et coram Deo ac hominibus testatum volunt esse qui his colligendis operam dederunt Ministri, nullo aliarum ecclesiarum praecudio id a se factum esse, sed tantum habuisse rationem temporis, locorum, personarum ac coeterarum circumstantiarum pro quibus quid ecclesiis Belgicis conducat vel non conducat summa cura ac diligentia (impulso prius diuino auxilio) exquisiuerunt. Et ita rem

temperarunt vt si contingat Dominum nostrum Iesum Christum vberiore[m] gratiae suae fructum Belgiae posthac aliquando concedere, tam quod ad magistratus piam reformationem attinet, quàm quod ad ecclesiae prouentum spectat, haec ipsa capita latius extendere, et pro re ac tempore vel augere vel minuere vel quae videbuntur immutare liceat.

Actum Wesaliae 3° Nouembris anni 1568.

PETRUS DATHENUS subscripsit.

HERMANUS MODÉD.

CORNELIUS WALRAUEN.

Herm. Modéd noie *Jacobi Michaelis*.

JOHANNES LIPPIUS.

GODEFRIDUS PISTORIUS.

GUILIELMUS ZULENUS NIJEUÉLDIUS.

PETRUS DE RYCKE.

JOANNES ASPERENSIS.

Joannes noie *Hermanni Millenii*.

Ita est JOANNES MASIUS.

JOANNES WICODURSTADIUS.

HERMANNUS VANDER MEERE ¹⁾).

GERARDUS LARENIUS ²⁾).

1) Het laatste woord is bij Trigland: *Meer*; bij Ens: *Weede*. Bij 's Gravezande, Janssen en Hooijer, zonder eenigen twijfel terecht: *Meere*.

2) Bij Trigland en Ens: *Everhardus Laranus*; bij Janssen: *Everhardus Larenus*; bij 's Gravezande en Hooijer: *Gerardus Laranus*. Toch kan niet betwijfeld worden, dat er staat: *Gerardus Larenus*.

JOANNES Woudanus 1).

Cornelius de Vos.

Gerardus Culenborganus.

Gerhardus Venradius.

Adrianus Vossius.

Jacobus Richoboscus.

Ego Johannes Lippius subsequēntium noīe signo ad hoc
requisitus.

Casparus Coelaes 2).

Philippus Raesuelt.

Hermannus Racheuius.

Cornelius Egidii 3).

Petrus Dathenus *Jōis Ostendorpii* noīe subscripsit.

Leonardus Panhusius.

Albertus Goudrianus.

Christianus Sinapius Venlo.

Ludouicus Sanarii Eccloniensis 4).

Georgius Octavius Syluanus 5).

Joannes Cubus.

1) Bij Janssen is deze naam abusivelijk overgeslagen.

2) Het laatste woord is bij Trigland en Janssen: *Coolhaes*; bij Ens: *Coolhaas*. Bij 's Gravezande en Hooijer, zonder eenigen twijfel terecht: *Coelaes*.

3) De laatste vier namen zijn in het handschrift met eene streep verbonden aan de woorden: „Ego Johannes Lippius” enz.

4) Het laatste woord is bij Trigland: *Eklomensis*; bij Ens: *Heclomensis*; bij 's Gravezande: *Berloniensis* of *Becloniensis*; bij Janssen: *Ecclomensis*; bij Hooijer: *Berloniensis*. Toch kan niet betwijfeld worden, dat er staat: *Eccloniensis*.

5) De tweede naam van dezen onderteekenaar is bij Trigland: *Ockamus*; bij Janssen: *Oecamus*; bij Ens, 's Gravezande en Hooijer: *Ochamus*. Toch kan niet betwijfeld worden, dat er staat: *Octavius*.

HENRICUS MICHAEL.

JOHANNES PISTORIUS ¹⁾).

FRANCISCUS FRANCKENNUS ²⁾).

PHILIPPUS MARNIXIUS.

HUBERTUS BUSSEURS ³⁾).

CORNELIUS POPPIUS.

SIMEON VAN HABOSCH ⁴⁾).

JOANNES HOUE BERGENSIS ⁵⁾).

JACOBUS PONTIFORTIUS ALIAS STERCKENBRUGGE ⁶⁾).

JACOBUS LAUBECEOIS.

CHRISTOPHORUS BECANUS.

CORNELIUS RHETIUS ⁷⁾).

1) De tweede naam is bij Trigland, Ens en Janssen: *Ydenius*; bij 's Gravezande en Hooijer: *Ydonius*. Met volkomen zekerheid is deze handteekening wel niet te ontcijferen. Maar zij lijkt toch het meest op *Pistorius*.

2) Het laatste woord is bij Trigland: *Frankemius*; bij Janssen: *Frankennus*. Bij Ens, 's Gravezande en Hooijer, zonder eenigen twijfel terecht: *Franckennus*.

3) De tweede naam is bij Hooijer: *Buseurs*. Bij Trigland, Ens, 's Gravezande en Janssen, zonder eenigen twijfel terecht: *Busseurs*.

4) De laatste naam is bij Janssen: *Hagenbosch*. Bij Trigland, Ens, 's Gravezande en Hooijer, zonder eenigen twijfel terecht: *Habosch*.

5) De tweede naam van dezen onderteekenaar is bij Trigland: *Hoge*; bij Ens, 's Gravezande, Janssen en Hooijer: *Hove*. Er staat echter, zonder eenigen twijfel: *Houe*.

6) De laatste twee woorden zijn bij Janssen abusievelijk weggelaten.

7) Bij Janssen staat vóór dezen naam nog als onderteekenaar: *Cornelius Becanus*; een naam, die bij Trigland, Ens, 's Gravezande en Hooijer terecht in 't geheel niet voorkomt. Blijkbaar is die naam bij Janssen slechts hieruit ontstaan, dat van twee

GASPAR VAN BYGAERDEN BRUXELLENSIS.

Dese naervolghende personen de lecture der ouerghe-
zette copie hen ghedaen zynde hebben ooc onderteekent.

REYNIER DE PESTERE ¹⁾).

GOORIS VANDEN BOGAERDE.

LIEVEN DE SOMERE.

JAN VAN WINGHENE ²⁾ vuer mij seluen ende

Mathijs vander Loo.

PIETER VAN HOOREBEKE ³⁾).

CRYSTOFFELS WUT WAES.

JACOBUS MIGGRODIUS ⁴⁾).

CORNELIUS SPIRINXUS ⁵⁾).

opeenvolgende onderteekenaars de voornaam des eenen en de
achternaam des anderen abusivelijk nog eens werden bijeen-
gevoegd.

1) Het laatste woord is bij Trigland: *Peestere*. Bij Ens,
's Gravezande, Janssen en Hooijer, zonder eenigen twijfel terecht:
Pestere.

2) Het laatste woord is bij Trigland en Janssen: *Wingenen*;
bij Ens: *Wingen*. Bij 's Gravezande en Hooijer, zonder eenigen
twijfel terecht: *Winghene*.

3) Het laatste woord is bij Trigland: *Horen-beecke*; bij 's Gra-
vezande en Hooijer: *Hoornbeke*; bij Ens en Janssen: *Hoorebeke*.
Dit laatste is zeker de meest waarschijnlijke lezing; ook omdat
dit de eenige spelling is, waarmede deze naam onder de Neder-
landsche Gereformeerden der zestiende eeuw meer voorkomt (b.v.
in de lijsten bij W. J. C. Moens, *The registers of the Dutch
Reformed Church*, London, Ed. 1884, blzz. 35, 128).

4) Deze en de volgende negen namen (acht eigenhandige en
twee voor welke Modé teekende) zijn bij Trigland, Ens en
Janssen abusivelijk weggelaten.

5) Het laatste woord is bij 's Gravezande: *Sprunzers*; bij
Hooijer: *Spunzers*. Er kan echter veel beter *Spirinxus* uit
gelezen worden. Bovendien pleit voor deze lezing, dat het andere

ABRAHAM ROUSSAU ¹⁾.

JAN MORELL ²⁾.

JOOS FAES.

PIETER BAUTERS ³⁾.

CORNELES FRANCKEN ⁴⁾.

JOANNES CASTERCOMIUS.

Noie *Anthonii Algoet*, Ministri ecclae belgicae, et
noie *Caroli Rijcwart*, eiusdem ecclae Ministri apud Nor-
uicenses,

Herm. Moded, requisitus, subscripsit.

woord als familienaam onbekend is, terwijl onder de Nederland-
sche Gereformeerden der zestiende eeuw de naam Spierinck of
Spierijnx wel voorkomt (b.v. in de lijsten bij W. J. C. Moens,
l.l., blzz. 69, 135, 209). En de groote waarschijnlijkheid wordt
hier tot volkomen zekerheid, doordat eene in het Britsch Museum
bewaarde en uit het jaar 1568 afkomstige lijst van Nederland-
sche uitgewekenen, behoorende tot „the italian church” in Londen
(te vinden bij Ch. Rahlenbeck, *Les réfugiés Belges du seizième
siècle en Angleterre*, blz. 46, in de *Revue trimestrielle*, 2e serie,
t. VIII, Octobre 1865), begint met de namen: „Doctor Cornelio
Spierinck, one of the elders; Jacomo de Miggrode, another of
the elders”; welke laatste naam hierboven onder de onderteeke-
naars juist onmiddellijk voorafgaat.

1) De tweede naam is bij 's Gravezande en Hooijer: *Roussum*.
Er staat echter zonder eenigen twijfel: *Roussau*.

2) De tweede naam is bij 's Gravezande: *Wrousel*; bij Hooijer:
Mousel, en laatstgenoemde voegt er bij: (*sic*), alsof die lezing
ontwifelbaar juist was. Toch is uit het schrift veel eerder
Morell te lezen.

3) De tweede naam is bij 's Gravezande en Hooijer: *Buuters*.
Toch is wel zeker, dat er staat: *Bauters*.

4) Bij 's Gravezande: *Cornelis Francken*; bij Hooijer: *Cornelis
Francke*. De handteekening geeft echter zeer duidelijk: *Corneles
Francken*.

Joannes Cubus, noie *Laurentii Bruninck, alias Bruxellensis,*
et *Christophori Lantsochtii Brugensis* 1).

1) In het authentieke stuk staan deze twee ondertekeningen bij procuratie niet onmiddellijk onder de andere; maar, ofschoon onder de woorden: „Herm. Moded, requisitus, subscripsit”, nog twee vijfden bladzijde open was, staan zij op de keerzijde bovenaan, als het cenige schrift van die laatste bladzijde. Zij zijn, blijkbaar ten gevolge van die plaatsing, door Hooijer niet opgemerkt en alzoo weggelaten. Bij Trigland, Ens en Janssen komen zij wel voor, maar verplaatst, en terstond achter de ondertekening van Joannes Cubus zelve (nr. 31) ingeschoven. In plaats van *Bruninck* en *Lantsochtius*, gelijk Ens en 's Gravezande ook hebben, schrijft Trigland: *Brunick* en *Lanschotius*, en Janssen: *Bruminck* en *Lausochtius*. Blijkbaar ten onrechte. Voorts staat hier nog op den kant geschreven, met eene hand uit de zestiende of misschien reeds zeventiende eeuw, en met verwijzing naar den naam van Joannes Cubus: „minister eccliae peregrinae londonensis, postea eccliae antuerpiensis, vbi vitā finiit a° 79°, fuit eccliae et boni in ea ordinis studiosissimus”.